

wachten is op een bundel waarin de teweerstelling tegen de 'onttovering' minder inventariserend en beschrijvend is en meer theoretisch wordt geanalyseerd.

Durk Hak

(als docent verbonden aan de Stichting Pedagogische Opleidingen te Groningen)

Literatuur

Exalto, John (2005), *Geformeerde heiligen. De religieuze exempeltraditie in vroegmodern Nederland*. Nijmegen: Van Tilt.

Dros, Nico (2010), *De sprekende slang. Een kleine geschiedenis van laaglands fundamentalisme*, Amsterdam: Uitgeverij G.A. van Oorschot, pp. 178, ISBN 9789028241329, € 15,00.

Kerkgenootschappen die sterk hameren op zuiverheid in de leer en voortdurend roepen om conformering daaraan lopen het risico dat het tegendeel wordt bereikt. De boel op die wijze bij elkaar houden kent zijn prijs in verstikkende scherpslijperij en intolerantie aan de ene en kerkscheuring aan de andere kant. De vele afscheidingen in rechtzinnig gereformeerd Nederland zijn daarvan in het oog lopende voorbeelden, en vaak niet de hoogtepunten uit de kerkgeschiedenis. Een dieptepunt, of zoals Dros het in zijn boek formuleert, een vorm van 'laaglands fundamentalisme', was de kerkscheuring die in 1926 in Nederland ontstond over de vraag of de slang in het paradijs een werkelijke slang was geweest en echt gesproken had. De synode van Assen van de Gereformeerde Kerken in Nederland van 1926 verklaarde dat het in Genesis 3 ging om zintuiglijk waarneembare feiten; het was een echte slang die met menselijke stem zijn verleidingsboodschap aan Eva had overgebracht. Hiermee werd de opvatting van dr. J.G. Geelkerken veroordeeld. Geelkerken ontkende niet dat in Genesis 3 een feitelijke gebeurtenis werd beschreven, maar hij achtte een minder letterlijke uitleg niet per se onschrijftuurlijk. Geelkerken werd uit de Gereformeerde kerk gezet en de meerderheid van zijn gemeente in Amsterdam-Zuid, die hem steunde, werd afgesneden. Andere gemeenten volgden en vormden met elkaar het kerkgenootschap 'Gereformeerde kerken in Hersteld Verband'. De letters H.V. werden door orthodoxe tegenstanders ook gelezen als 'hellend vlak', waarmee zij wilden aangeven dat wanneer passages in de Bijbel niet letterlijk werden opgevat de deur naar allerlei allegorische interpretaties werd opengezet.

Welke gevolgen de afscheiding van de Geelkerkianen kon hebben op plaatselijk niveau wordt door Dros duidelijk gemaakt voor het dorp Oosterend op Texel. In dit kleine dorp was net een jonge predikant benoemd, die een geestverwant van Geelkerken was: de later landelijk bekende dominee (Jan) Buskes. Dros, zelf in Oosterend geboren, richt zich in

zijn boek niet in de eerste plaats op de theologische kant van de gebeurtenissen, maar op de gevolgen voor de dorpsamenleving. Hij put daarvoor uit de scriptie die hij begin jaren 1980 schreef voor een bijvak geschiedenis aan de VU. Hij sprak daarvoor met oude respondenten die zich de gebeurtenissen goed konden herinneren. De scriptie van 25 kantjes bleef liggen, wel was er steeds het doel om het scriptiemateriaal verder uit te werken. In 2008 start hij daarmee. Hij beperkt zich daarbij niet alleen tot de gebeurtenissen na 1926 – die blijven wel de kern van het boek –, maar beschrijft ook in vogelvlucht de geschiedenis van het dorp vanaf de Reformatie tot rond het jaar 2000.

In de eerste drie hoofdstukken wordt aangegeven hoe de katholieke kerk ruimte moest geven aan het doperdom en vooral aan de (calvinistische) Gereformeerde kerk. De beide eerste genootschappen werden door de Gereformeerde kerk naar de tweede plaats gedrongen, maar getolereerd. Ook op Texel poogden de gereformeerde dominees de 'volkse' cultuur aan banden te leggen, maar tegen kermis, nachtelijke vrijerijen en dansfeesten, konden zij de eerste twee eeuwen na de reformatie maar moeizaam succes boeken. De tucht paste zich aan bij de lokale tradities. In de tweede helft van de 19de eeuw kwam er in Oosterend niettemin verzet tegen het opkomend modernisme. In 1851 trad een aantal bezwaarden uit de Hervormde kerk en vormde een 'gereformeerde kerk onder het kruis', die zich in 1869 aansloot bij de Christelijk gereformeerde kerken en in 1892 meeging in de vereniging met de kerken van de Doleantie. In 1900 maakten de gereformeerden net de meerderheid uit van de inwoners van Oosterend. De dorpsamenleving verdeelde zich in grof (katholiek, menist, hervormd) en fijn (gereformeerd). Bij de laatste groepering stonden tucht en disciplineren centraal; kermis, cafébezoek, toneel of ander werelds vermaak waren taboe. In 1917 was de gereformeerde kerk vacant. In 1924 werd in de vacature voorzien door Jan Buskes, een jonge predikant, Barthiaan met bovendien socialistische en antimilitaristische sympathieën. Buskes schaarde zich achter Geelkerken en gaf aan zich niet te kunnen vinden in het herderlijk schrijven dat naar aanleiding van de synode van 1926 werd rondgestuurd om tijdens de kerkdienst voor te lezen. Er ontstond in het dorp nu een conflict tussen pro- en antisynodalen (de laatsten waren Buskes aanhangers). Buskes nam vrij snel een benoeming in Amsterdam aan en hoopte met zijn vertrek de gemoederen in Oosterend tot bedaren te brengen. Dat gebeurde niet, de antisynodale groep scheidde zich af en deed een beroep op Buskes om haar herder te worden. Hij meende niet te mogen weigeren en werd daarmee onderdeel van het conflict. Zo ontstond er in 1927 een vijfde kerkgenootschap (en een vijfde kerkgebouw) in een dorpje met toen amper 800 zielen. De scheiding in de gereformeerde gemeente ging dwars door families, oude vriendschappen en sociale relaties, zorgde voor jarenlange verbittering, haat en nijd en onderlinge pesterijen. Dominee Buskes vertrok in 1932 naar het vasteland, maar direct effect op een verbetering van de verhoudingen in het dorp had dat niet. In 1946 gingen de Hersteld Verbanders over naar de Hervormde kerk. Hun kerkje in Oosterend werd gesloopt.

Tot de jaren 1960 bleef de synodale gereformeerde kerk in Oosterend traditioneel orthodox, maar daarna veranderde er ook hier veel: minder kerkgang onder de jongeren, de oriëntatie op het dorp nam af, de zondagsheiliging werd minder in acht genomen, de scheidslijnen tussen grof en fijn werden vager. In het nieuwe millennium zijn gereformeerd-synodaal en hervormd ook in Oosterend samengegaan. De nieuwe kerk vergrijsst, kent weinig kerkgangers, hetzelfde geldt voor de katholieken en doopsgezinden. Toch is rechtzinnig niet uitgespeeld. Eind jaren 1960 heeft zich in het dorp een nieuw rechtzinnig genootschap gevestigd, behorend tot de Gereformeerde Gemeenten in Nederland. Sommige leden van deze kerk zijn door het ontwikkelen van softwareprogramma's kapitaalkrchtig geworden en daarmee een economische factor van betekenis in het dorp. Bovendien zijn zij door hun kinderrijke gezinnen ook demografisch van gewicht. Dros acht het niet uitgesloten dat deze denominatie in de nabije toekomst de meerderheid van de bevolking zal uitmaken.

Dat de titel van Dros' boek enigszins misleidend is, mag uit het voorgaande duidelijk zijn geworden. Het behandelt veel meer dan alleen het conflict van 1926/27 en zijn gevolgen. De eerste drie hoofdstukken (ongeveer de helft van het boek) worden besteed aan de voorgeschiedenis. Of een dergelijke lange aanloop nodig was om het conflict in zijn maatschappelijke en religieuze context te plaatsen, betwijfel ik, maar omdat dit deel wel veel interessante lokale bijzonderheden biedt, stoort dat niet te zeer. De empirische basis van het onderzoek naar het conflict en zijn gevolgen is wel wat mager en enige methodologische reflectie ontbreekt. De kern van zijn materiaal wordt gevormd door vraaggesprekken met 9 bejaarde respondenten gehouden in 1984. Over de achtergrond van deze bejaarde inwoners wordt niet veel gezegd. Niet iedereen bleek bereid te zijn tot een gesprek, zo geeft Dros aan, de materie was zelfs in die jaren nog gevoelig. Maar verder gaat hij niet in op de betrouwbaarheid van het interviewmateriaal. Bedacht moet (had moeten) worden dat het geheugen selectief is en de dood naar willekeur selecteert. Ondanks deze bezwaren heeft Dros wel inzichtelijk weten te maken hoe Oosterend religieuze verdeeldheid heeft beleefd en overleefd.

Lammert G. Jansma
(Veenwouden)